

KAZAN TÜRKLERİ'NDE ÖRGÜTÇÜ BİR AYDIN: AYAZ İSHAKİ VE TANĞCILAR

AN ORGANIZER INTELLECTUAL AMONG THE KAZAN TURKS: AYAZ İSHAKİ AND TANĞISTS

Aykut KARTAL¹

Öz

Kazan Türkleri, Rus işgalinin öncesinden beri İdil-Ural Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. İdil-Ural Bölgesi, Rusya'da bulunan altı cumhuriyetin yer aldığı bölgeyi belirtmek için kullanılır. Bu cumhuriyetler Çuvaşitan, Mari El, Mordovya, Tataristan, Udmurtya ve Başkurdistan'dır. Kazan şehri bugün Rusya'ya bağlı Tataristan Cumhuriyeti sınırlarında yer almaktadır. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesinin ardından Kazan Türkleri birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Kazan Türkleri, zamanla geri kaldıklarının farkına varılması sonucunda yaşam biçimlerini değiştirmek adına ayrışmalara gitmişlerdir. Bu ayrışma, ilk olarak eğitim alanında başlasa da ilerleyen zamanlarda kültürel ve politik bir forma bürünmüştür. Kazan Türkleri, Rusya'daki diğer Türkler ile temas kurarak Rusya Türkleri'nin (Müslümanların) sorunlarını tartışmak ve çözüm bulmak adına organizasyonlar düzenlemişlerdir. Çarlık Rusyası'nda, 1905 yılında meydana gelen devrim sayesinde oluşan nispi özgürlük ortamında birçok değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu değişimler sonucunda hem Kazan Türkleri hem Rusya'daki diğer Türkler kendilerini var edebilmek adına faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu çalışmada, Kazan Türkleri'nin Rusya'daki yaşantısından bahsedilmekle birlikte 1905 devriminin ardından faaliyet yürütmüş olan Tanğcılar'a ve hareketin önemli isimlerinden Ayaz İshaki'ye değinilmiştir. Çalışmada, literatür tarama yönteminden istifade olunmuştur. Amaç, Türk dünyasının çok önemli düşün ve aksiyon insanlarından biri olan Ayaz İshaki ve onun ilk dönem siyasi görüş ve faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bir metni, Çarlık Rusyası'nda dönemi hazırlayan art plan eşliğinde derleyip ilgililerin istifadesine topluca sunabilmektir.

Anahtar Kelime: Ayaz İshaki, Kazan, Tanğ, Çarlık Rusyası, 1905 Devrimi.

Abstract

Kazan Turks have been living in the region of Idil-Ural since before the Russian occupation. The region of Idil-Ural is used to define the region where six republics are located in Russia: *Chuvashia, Mari El, Mordovia, Tatarstan, Udmurtia, and Bashkortostan*. The city of Kazan is located within the borders of the Republic of Tatarstan, which is part of Russia today. After the capture of the Khanate of Kazan by the Russians, Kazan Turks have faced many difficulties. As a result of the realization that they fell behind in time, the Kazan people went to some opinion differences in behalf of changing their lifestyles. Although this disagreement first started in the field of education, it later took a cultural and political form. Contacting other Turks in Russia, the Kazan Turks arranged organizations in order to discuss the problems of Turks (Muslims) and find a solution to these problems. In the environment of relative freedom thanks to the revolution that occurred in 1905 in Tsarist Russia, many changes happened. As a result of these changes, both Kazan Turks and other Turks in Russia carried out activities in order to exist. In this study, the lives of Kazan Turks in Russia, as well as the Tanğers, who carried out activities after the 1905 revolution, and Ayaz Ishaki, one of the leading figures of this movement, will be mentioned. In this study, the method of literature review is used. The goal is to make available a detailed text about Ayaz Ishaki, one of the prominent thinkers and activists of the Turkish world, and about his early political ideas and activities, to those concerned, along with the background that prepared the era in Tsarist Russia.

Keywords: Ayaz Ishaki, Kazan, Tanğ, Tsarist Russia, Revolution of 1905.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, aykutkartal91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1579-1736

Extended Abstract

The history of the Kazan Turks in Kazan dates back to before the Russian domination. Towards the middle of the 13th century, when Batu Khan's armies came to the Volga and Kama vicinity, they became aware of the existence of Turks bearing the Bulgarian name. Due to the use of the Bulgarian name as a state also, the place where the Bulgarian Turks lived was given the name "Kazan" since the 14th century. By the middle of the 16th century, the Kazan State (Khanate of Kazan) was ruling in this region, which was invaded by the Russians, and the people living in this country were called "Kazan Turks." With IV. Ivan's (so-called Ivan the Terrible) capture of the city of Kazan, Kazan Turks came under the protectorate of the Russians. This patronage continued until the October Revolution, that is, for a period of nearly 400 years. Khanate of Kazan passed into the hands of Russia in 1552 after IV. Ivan's various efforts. With the annexation of the Khanate of Kazan and then the Khanate of Astrakhan to Moscow in 1557, Russia turned into an empire. Kazan Turks were involved in activities in order to survive due to the changing policies of Russia and the changes it went through.

When examining these activities, the first thing is that Kazan Turks continued their education by clinging to religion. Kazan residents tried to hold on to life by taking educational activities in "madrasah"s, which were religious education institutions, and tried to stay away from Russification activities. As a result of the insufficient education, those who were economically suitable, especially the children of families dealing with trade, felt the need to go to Bukhara, Khiva, and Samarkand after the first half of the 19th century in order to increase their religious knowledge and to be beneficial to the Islamic world. However, as the education in these places became stuck in the scholastic context over time, it was felt that an educational reform was necessary. Russian domination influenced the development of Islam in the country. This development progressed in two directions: *On one side, there were the supporters of reform; on the other side there was a formation that saw the reformers as infidels and did not want a change in their usual lifestyles.* Those who were pro-reform were called "jadidci," and those who opposed the reform and were pro of preserving the situation were called "qadimci."

Before the 1905 Revolution, it is clear that the Kazan Turks were dissatisfied with the Tsarist government. For this reason, they welcomed the 1905 Revolution with joy. However, since the Kazan Turks did not have an organized movement, they did not have the power to lead their own people and have demands; what they did was content with watching the situation and taking a position accordingly. Looking at the situation of the Turks after the revolution, it was not seen that the Turks in Russia were able to provide a full organization until the Revolution. When the reform efforts of the Kazan people are examined, it is seen that they had a religious and cultural effort until that time. This effort was about helping life become progressive through educational reform, as well as contacting Muslims. While the revolution was taking place, four different political formations stood out among the İdil - Ural Turks: *Alliance supporters, reform supporters, Tanğists, and Social Democrats.*

Tanğists, which was one of the four political formations, was a formation operating under the leadership of Ayaz Ishaki. Ishaki welcomed the 1905 process with joy. He participated in organizing meetings; however, he preferred to stay away from activities for fear of being arrested. He tried to publish the Tanğ newspaper; however, when he could not get permission, he tried to publish Hürriyet, and when he could not get permission again, he published the newspaper "Tang Yıldızı" (Tang Star) on behalf of Putilyakov.

In the first part of the study, the situation of Kazan Turks under Russian domination and their approach to Russification activities will be discussed. Then, the process of clinging to religion and education against the Russification activities of the Kazan Turks will be mentioned. Then, in the light of the change in Russia, the situation of the Kazan Turks and their organizational status will be elaborated. Finally, the activities of Tanğists, one of these organizations, and its founder, Ayaz Ishaki, will be discussed. In the study, the literature review method was used. The aim is to compile a detailed text about Ayaz Ishaki, one of the most important thinkers and action figures of the Turkic world, and his early political views and activities, in the context of the background that prepared the period in Tsarist Russia, and present it to the benefit of those concerned.

GİRİŞ

Kazan Türkleri'nin Kazan şehrindeki tarihi Rus hâkimiyetinden öncelere dayanmaktadır. Kazan, Kazanka ile İdil (Volga) nehirlerinin birleşip dirsek şeklini almış olduğu kısımda kurulmuştur (Türkoğlu, 2002: 136). 13. yüzyıl ortalarına doğru Volga ve Kama civarlarına Batu Han'ın orduları geldiğinde Bulgar adını taşıyan Türklerin varlığından haberdar olmuşlardır. Bulgar isminin devlet olarak da kullanılması nedeniyle Bulgar Türkleri'nin yaşadığı yere 14. yüzyıldan itibaren "Kazan" adı verilmiştir. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rusların istilasına uğrayan bu bölgede Kazan Devleti (Hanlığı) hüküm sürmekte ve bu ülkede yaşayan halka "Kazan Türkleri" denilmekteydi (Taymas, 1986: 16). Korkunç Ivan olarak adlandırılan IV. Ivan'ın Kazan şehrini ele geçirmesiyle Kazan Türkleri, Rusların himayesi altına girmiştir. Bu himaye durumu Ekim Devrimi'ne kadar, yani 400 yıla yakın bir süre boyunca devam etmiştir. Kazan Hanlığı, IV. Ivan'ın çeşitli denemelerinin ardından 1552'de Rusya'nın eline geçmiştir. Kazan Hanlığı'nın ve ardından 1557'de de Astrahan Hanlığı'nın Moskova'ya bağlanmasıyla Rusya, imparatorluğa dönüşmüştür (Sariahmetoğlu, 2013: 79). Kazan'ın alınmasıyla Rusya, Rus olmayan halkları egemenliğine katmıştır; böylece Volga'nın ortasında güçlü bir konuma erişerek Ortadoğu ile daimi ticari ilişkilerin oluşma zemini ortaya çıkmıştır (Hosking, 2015: 170). Kazan Türkleri, Rusya'nın değişen politikaları ve yaşadığı değişimler dolayısıyla kendilerini var edebilmek adına faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin 1905 devrimi öncesinde ve sonrasında daha yoğun bir hal aldığı görülmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, Kazan Türkleri'nin Rus hâkimiyetindeki durumuna ve Ruslaştırma faaliyetlerine karşı yaklaşımlarına değinilecektir. Ardından Kazan Türkleri'nin Ruslaştırma faaliyetlerine karşı dine sarılma ve eğitim süreçlerinden bahsedilecektir. Devamında ise Rusya'daki değişim ışığında Kazan Türkleri'nin durumu ile teşkilatlanma durumlarına değinilecektir. Son olarak ise bu teşkilatlanmalardan biri olan Tanğcılar ve kurucusu olan Ayaz İshaki'nin faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Çalışmada, literatür tarama yönteminden istifade olunmuştur. Amaç, Türk dünyasının çok önemli düşün ve aksiyon insanlarından biri olan Ayaz İshaki ve onun ilk dönem siyasi görüş ve faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bir metni, Çarlık Rusyası'nda dönemi hazırlayan art plan eşliğinde derleyip ilgililerin istifadesine topluca sunabilmektir.

1. RUS İŞGALİNİN ARDINDAN KAZAN TÜRKLERİ'NİN DURUMU VE RUSLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

Kazan Türkleri, Rusların gözetimine girdikleri andan itibaren medeni seviyelerinde düşüş gözlemlenmiştir. Kazan Türkleri'nin Türkistan ve öteki İslam yurtlarının neredeyse tümüyle ilişkileri kesintiye uğramıştır (Kurat, 1966: 95). Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Türkler, Rusya'nın iç kısımlarından başlayarak Sibiryaya doğru yayılmışlar, buralarda yerleşim yerleri kurmuşlardır (Hablemitoğlu, 1997: 35). Romanov¹ Hanedanlığı'nın başa geçmesiyle gayri Rus nitelikteki toplulukların Ortodoks Hristiyanlığa geçirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Geçmeyen topluluklara çeşitli yaptırımlarda bulunulmuş, geçiş faaliyetleri II. Nikola dönemine kadar devam etmiştir. Kazan'daki Türklerin önceden beri toplumsal yaşamda İslam dininin şartlarını kendine düstur edinmiş dini bir yapıya sahip olmaları nedeniyle dışardan gelen misyonerlik faaliyetlerine karşı direnç göstermişlerdir. Büyük Petro'nun yıkıcı ve ezici siyaseti Kazan Türkleri için angaryalar icat etmiş, resmî manada Türklerin önde gelenlerini yok etmeyi amaçlamıştır (Taymas, 1986: 62-63). Azınlık olmanın verdiği sorunlarla boğuşan Kazan Türkleri, Hristiyan olmayı reddettikleri için devlet işlerinde çalışmaları engellenmiştir. Müslüman olan Tatarlar eğer din değiştirip Hristiyan olurlar ise Ruslarla eşit haklara sahip oluyorlardı; Ruslar ile evlenmelerinin yanı sıra onların çevrelerinde bulunup idareci konumda yer alabiliyorlardı. Tatarların dışında din değiştirmeye yönelik baskı diğer Türk boylarına da yapılmış, karşı gelenler ise dövülüp boyunduruk altına alınarak zincirlenmiştir. Bunun neticesinde birçok kimse Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmıştır (Devlet, 2013: 142). Lakin Müslümanlığa karşı sadakat besleyenlerin sayısı da bir hayli fazla kalmıştır. Rusya, köylü toplumunun oluşturduğu, serfliğin geçerli olduğu bir ülkedydi. Devletin toprak sahibi ile serf ilişkisini belirlediği dönem ancak 18. yüzyılda, o da suistimallerin belirlenmesi için yapılan müdahaleden ibaret olmuştur (Hosking, 2015: 224). 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rusya'da o zamana kadar ufak çaplı isyanlara rastlansa da Rusya'daki isyanların en büyüğü 1773 yılında Emelyan Pugaçev tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu isyan, II. Katerina dönemine tekabül etmektedir (Hosking, 2015: 318-319). İsyanın patlak vermesinden önce ülkede dişe dokunur bir muhalefete rastlanmamaktadır. Lakin sınıfsal manada kargaşa ve ağır vergi

¹ Romanov Hanedanlığı, 1613 – 1917 tarihleri arasında Rusya'yı yönetmiş olan kraliyet ailesidir.

yükümlülükleri bulunmaktaydı (Sariahmetoğlu, 2013: 111-112). Pugaçev'in başlattığı isyan, zamanla genişleyerek Ural ve Volga Nehri'nin batısınca yayılım göstermiştir. Doğu Avrupa'ya doğru yayılan isyanda etkilenen en önemli şehir Kazan olmuştur. Her ne kadar Rus Kazakları'nın öncülük ettiği bir isyan olarak başlasa da zamanla madunları ve başka milletleri de içeren bir harekete evrilmiştir. İki yıl sürmüş olan isyan Pugaçev'in kendi adamlarının kendisini teslim etmeleriyle son bulmuştur. Pugaçev, yargılanmasının ardından idam edilmiştir (Sariahmetoğlu, 2013: 111-112). Pugaçev isyanına katılan Türk boyları İdil – Yayık (Ural) Bölgesi'ndendir. Bilindiği kadarıyla bütün Türk boyları katılım göstermiştir. Katılımın nedeni, daha önceki Çar hükümetlerinde Rusya Müslümanlarına karşı yapılmış haksızlıklardır (Uydu Yücel, 2015: 195).

II. Katerina döneminde yapılan reformlar sayesinde Kazan Türkleri'nin az da olsa rahatladığı düşünülmektedir (Devlet, 2013: 142). Katerina, 1788 yılına gelindiğinde Rusya Müslümanlarının din görevini üstlenecek bir yapının kurulması gereğinden hareketle 'Orenburg Müslüman Ruhaneler Meclisi'ni kurdurmuştur. Meclisin amacı, din adamlarının atanmasına yöneliktir. Şehirlerin bazılarında büyükçe camilerin yapılmasına onay verilmiştir. Katerina burada tamamen pragmatist bir düşünce ile Müslümanları kendi yanına çekme amacıyla hareket etmiştir (Uydu Yücel, 2015: 191-192). Buna karşın misyonerlik faaliyetleri de askıya alınmamıştır.

2. KAZAN TÜRKLERİ'NİN DİNE SARILMALARI VE MEDRESE EĞİTİMLERİ

Kazanlılar, eğitimlerini dinî çerçeve içinde sürdürerek hayata tutunmaya çalışmışlardır. Kazan'da, daha geniş anlamda İdil – Ural Bölgesi'nde eğitim – öğretim işleri, Rus hükümetinin hiçbir katkısı olmadan gelişmiştir. Tatarlar, kendilerini geliştirebilmek adına mescitlerinin yanına mektepler açmışlardır. Bu okullarda köydeki imamın bilgisi ve yeteneği dâhilinde dinî eğitim verilmiştir.

Eğitim, her ne kadar dinî tabanlı olsa da her mahallede muhakkak mescitlerin yanında birer okulun bulunduğu bilinmektedir. Daha ileri seviyede eğitim kurumları ise medreseler olmuş, ancak bunlarda da dinî temelli eğitim neredeyse müfredatın tamamını doldurmuştur. Durumu müsait olan öğrenciler eğitimlerini tamamlayabilmek adına Buhara'ya doğru yola çıkmışlardır. Bu öğrencilerin aileleri tüccarlık yapmakla birlikte, Rusya – Türkistan – Kazakistan arasında ticaret yapmışlardır. Kazanlı tüccarlar, yaptıkları seyahat sebebiyle mevcut halk ile temasta bulunarak oraların medreselerini görerek çocuklarını bu medreselere yönlendirmişlerdir. 18. yüzyıla gelindiğinde Kazan Türkleri'nin büyük bir bölümünde ekonomik anlamda değişimler meydana gelmiştir. Kazanlıların birçoğu şehri terk ederek yaşamlarını devam ettirebilmek, hayat kalitelerini arttırabilmek adına Kazakistan – Türkistan civarlarına doğru göç etmişlerdir (Kurat, 1966: 96). Dinî bilgilerini arttırmak, İslam dünyasına faydalı olmak adı altında özellikle 19. yüzyılın yarısından sonra Buhara başta olmak üzere Hive ve Semerkant'a giden öğrencilerin sayısında gün geçtikçe artış meydana gelmiştir. Zamanla bu yerlerdeki eğitimin skolastik çerçeveye sıkışıp kalmasıyla eğitimde reform yapılması gereği hissedilmiştir. Daha önce buralarda eğitim görmüş olan Abdünnasır Kursavi ve Şehabeddin Mercani gibi din alimleri, eğitimin geriliğini saptayarak medreselerin reformdan geçmesi gereğini öne sürmüşlerdir (Devlet, 2013: 150).

19. yüzyılın ortalarında Buhara'da eğitim görüp müderris olan kişilerin İdil-Ural medreselerinde ders vermeye başlaması ya da yeni medreseler tesis etmeleri bu bölgeye önem kazandırmıştır.

Bu arada Rus eğitim kurumlarında verilen eğitim ile Kazan Türkleri'nin eğitim kurumlarında verilen eğitim arasında büyük fark bulunmaktadır: *Rus eğitim kurumlarında güncel ve teknik bilgi eğitimi verilirken Kazan eğitim kurumlarındaki eğitimin dinî eğitim olup dünyevi bilgileri yadsıması, büyük bir kopukluğa sebebiyet vermiştir.* Kazan Türkleri'nin İslam dinine bağlı olmaları ve Rus yurdunda hem dinen hem millet olarak azınlık olmaları sebebiyle millet olarak yaşamanın ancak İslamiyet ile mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir. Kazan Türkleri'ne göre hayatta başarılı olmak için herhangi bir eğitim alma gerekliliği söz konusu olmamıştır; Kazan Türkleri tüccarlarına bakıldığında hiçbir şekilde eğitim almamalarına rağmen para kazanmanın yolunu bulmuşlardır (Kurat, 1966: 99). Buna karşın özellikle Rus ve gayrimüslim ticari çevreyle haşır neşir olan Kazan Türkleri, zamanla eğitimde ve hayatın diğer noktalarında geri kaldıklarının farkına varacaklardır.

Rusya'nın *sui generis* (kendine özgü) kapitalizmi, 19. yüzyılın başında meydana gelen sanayileşme ile başlamıştır. Bu sanayileşme küçük çaplı olsa da 19. yüzyılın yarısı süresince Rusya'nın bürokrasisini ve ordusunu kurtarmıştır (Hosking, 2015: 225). 1850'li yıllardan sonra Rusya'da sanayi faaliyetleri gittikçe gelişme göstermiştir; yeni demiryollarının yapımı, fabrikaların sayıca artışı ve ticari

faaliyetlerin yükselişi gözlenmiştir. Kapitalizmin başat üretim biçimi haline gelmesiyle Rusya'da da sanayileşme ve gelişme sebebiyle yaşam koşulları değişkenlik göstermiştir. Bu değişen koşullardan Kazan Türkleri de nasibini almıştır. Kazan Türkleri, değişen iş kolları ve teknik gelişmeler karşısında yetersizliklerini geç fark etmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarına doğru eğitim sistemlerinin günün gerçekleriyle uyummadığını fark etmeleriyle yeni ihtiyaçları karşılamak adına medreseleri ıslah etme çabasına girişmişlerdir (Kurat, 1966: 99).

3. KAZAN TÜRKLERİ'NDE İKİ EĞİLİM: CEDİDCİLİK VE KADİMCİLİK

Rus hâkimiyeti, ülke içindeki İslamiyet'in gelişimini etkilemiştir. Bu gelişim iki uçlu ilerlemiştir. Bir yanda reform taraftarları olurken; diğer yanda ise reformcuları kâfir olarak gören, alışlagelmiş yaşam tarzlarında değişiklik istemeyen bir oluşum meydana gelmiştir. Reform yanlısı olanlar “cedidci”, reforma karşı gelip olan durumun korunması düşüncesinde olanlar “kadimci” olarak adlandırılmıştır (Hosking, 2015: 447). Kazan Türkleri'nin bir yandan dinlerine çok bağlı olmaları sebebiyle dinde reform yapılması ve eğitimde yeniliğe gitmeleri birden olmamıştır. Eğitimde yeni yaklaşımın benimsenmesi tarafı olan kişilerin oluşturduğu harekete “usul-i cedit” hareketi adı verilmektedir. Dinde reform ve usul-i cedit hareketinin amacı, Rusya'daki Müslümanların ayağa kalkmalarını ve ilerlemelerini sağlamak olmuştur. Dinî mahiyette başlayan hareket, zamanla evrilerek dünyevi bir boyut kazanmıştır (Kurat, 1966: 100). Usul- i cedit hareketi, çok köklü bir değişimi içinde barındırmasa da ilerleme yolunda kıvılcımı yakan bir hareket niteliğini taşımıştır. Usul-i ceditçiler okula giden öğrencilerin okuma ve yazma eğitiminin yeni usule göre yapılmasını istemişlerdir. Kırım bölgesi soylularından olan Gaspıralı İsmail Bey, yaratmış olduğu *Usul- i savtiye*¹ yöntemiyle kısa müddette okumanın yöntemini bularak uygulamıştır (Kurat, 1966: 112).

Türkler, Ruslarla mücadele edebilmek adı altında “dil ve dinde birlik” yaklaşımını benimsemişlerdir. Bundan dolayı Türk tüccarlar cedidci hareketi desteklemiştir. Tüccarlar derneklere, okullara ve gazetelere yardımda bulunmuşlardır (Hablemitoğlu, 1997: 36). Cedidçiler ile Kadimciler arasındaki cereyanın en fazla olduğu dönem 1890 – 1900 yılları arasındadır. Lakin halkın desteğinin zamanla cedidçilerin yanında olmasıyla ibre cedidçiliğin zaferiyle sonuçlanmıştır. Burada Kazanlı zenginlerin verdiği destek önem arz etmektedir (Kurat, 1966: 113). Kazan Türkleri kendi eğitim kurumlarını kurup geliştirirken Rus hükümeti hiçbir yardımda bulunmamıştır. Türkler, zenginlerinin yardımıyla eğitim kurumları açarak gençlerin yeni usulde eğitim almalarını sağlamışlardır (Kurat, 1966: 127). Usul-i cedit hareketi zamanla fikir hareketine dönüşmüştür. Bu hareket hızla büyüyerek Kazan Türkleri'nin ilerleme ve Batılılaşma davasında öncülük görevini üstlenmiştir. Usul- i cedit, 1905 devrimine kadar aydın kadroları üretmeye devam etmiştir. Cedidcilik hareketi içerisinde birçok aydın ve edebiyatçı yer almıştır: *İbrahim Half(in)*, *Rızaeddin Bin Fahrettin*, *Zahir Bigi*, *Musa Carullah (Bigi)*, *Abdürreşit İbrahim gibi kişiler yer almıştır*. 20. yüzyılın başlarında Alimcan Barudi, Hadi Maksudi, Şakircan Tahiri, Sadri Maksudi, Ayaz İshaki, Fatih Emircan, Abdullah ve Ubeydullah Bubi, Fatih Kerimi gibi (Şimşir, 2009: 237). Cedidçiler içinde yer alan Ayaz İshaki ve sonrasında kuracağı ilişkiler yazının merkezinde yer almakla birlikte ileride değinilecektir.

4. 1905 DEVRİMİNE DOĞRU RUSYA

II. Aleksandr'ın ardından, son çar olan II. Nikola tahta geçmiştir. II. Nikola'nın tahta çıktığı esnada Rusya'nın durumu hiç iç açıcı değildir: Rusya bir yandan kaynarken öbür yanda idari kanunların yapılması ihtiyacı söz konusudur. II. Nikola'nın döneminde entelijansiya faaliyetleri ile siyasi grup oluşumlarında artış gözlemlenmiştir. II. Nikola, babasının yönetim metodunu sürdüreceğini belirterek mutlakiyet rejimine devam edeceğini ve bunu yıkmaya çalışanların boş hayallere daldıklarını söylemiştir (Uydu Yücel, 2015: 265). Çarlık sistemine karşı harekete geçenlerin arasında entelijansiya ile birlikte fabrika işçileri önemli bir kuvveti oluşturmuşlardır. II. Nikola'nın tahta geçmesiyle birlikte sınıfsal manada uyanışlar başlamıştır. Tahta çıktığı yıl olan 1896 yılının Haziran ayında, Petersburg fabrikalarında çalışan 30 bin işçi greve çıkarak durumlarının iyileştirilmesi talebinde bulunmuşlardır. Yaşanan grev ile birlikte ilk Marksist propaganda dalgasının meydana geldiğini söylemek mümkündür. II. Nikola, yaşanan baskılara rağmen mutlakiyet rejimini sürdürmekte kararlı kalmıştır. Bundan dolayı,

¹ Usul- ü Savtiye, harf şekillerindeki ses ihtiyacını karşılayan sesler ile öğretme amacıyla olan yöntemin adıdır. Bk. Selçuk Türkyılmaz, “Usul-i Cedit Türkçe Öğretim Kitapları ve İsmail Gaspıralı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11/4, (2014): 53.

devamlı artmakta olan mukavemetle karşılaşmıştır (Kurat, 1987: 364-365). 1896'da 30 bin işçinin katıldığı grevin ardından 1900'lerle birlikte başlayan ekonomik krizin etkisiyle sosyalist faaliyetlerin güç kazandığı gözlenmiştir. Rusya'daki ekonomik kriz, Avrupa'da gelişen krizin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır: *Yabancı sermaye akışının kesilmesi nedeniyle işsizlik vuku bulmuştur*. Yaşanan durum neticesinde sıkıntılar gittikçe yayılım göstermiştir. İşsizliğin ve ekonomik krizin etkisiyle sosyalistlerin siyaset yapma alanında genişlemeler olmuştur. Sosyalistlere en büyük desteğin öğrenciler ve entelijansiyadan geldiğini vurgulamak gerekir. 1 Mayıs 1900'de yapılan kızıl bayraklı yürüyüş ile gösteride bulunmuşlardır. Sosyalist hareket, zamanla işçi sınıfının içine de zuhur etmiştir. 1 Mayıs'ta iş bırakan işçiler, elebaşların işten atılmaları sebebiyle greve çıkmışlardır; lakin grev kolluk kuvvetleri tarafından bastırılmıştır. 1902'de de Rostov'da başlayan grevin ilk genel grev özelliği taşıdığı söylenebilir. Grevlerin çıkmasını sağlayan rehber kitleye bakıldığında işçi sınıfının ötesinde entelijansiya karşımıza çıkmaktadır (Kurat, 1987: 364-365).

Rusya'da işçi sınıfının eylemlerinin artmasıyla sosyalist hareket gittikçe güç kazanmaktadır. Partileşme anlamında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)'nin 1902'deki kongresinde Bolşevik (çoğunluk) ve Menşevik (azınlık) olarak ayrılmışlardır. Her iki oluşumun siyaseten tercihleri farklı boyutlarda olmuştur; Bolşevikler direkt olarak "proletarya diktatörlüğü" yanlısı olmuşlardır. Bir diğer oluşum olan Sosyal – Revolüsyonerler (SR'lar), 1902'de kurularak daha popülist bir hareket olarak siyasi faaliyet sürdürmüşlerdir (Kurat, 1987: 368-369). Köylülerin oluşan devrimci hareketten haberi çok geç olmuştur. 1891-92 sürecinin ardından 1901-02 yıllarında meydana gelen kıtlıkların sonucunda köylülerin durumunda kötüleşmeler meydana gelmiş, Sosyalist Revolüsyonerler'in faaliyetleri gün geçtikçe artmıştır; bir örnek olarak 1902 yılında İçişleri Bakanı olan Sıpyagin, SR'cılar tarafından öldürülmüştür (Uydu Yücel, 2015: 272-273).

Lenin, RSDİP'e katılmasıyla birlikte hızlı bir şekilde parti içerisinde yükselmiştir; Martov ve Plehanov ile beraber *İskra* (Kıvılcım) gazetesini çıkarmışlardır. Trotsky de *İskra*'nın üyelerindedir. *İskra* çevresi, 1903 yılında RSDİP'in ikinci kongresini toplamışlardır. Toplantıda Lenin ile Martov uzlaşmazlığa düşerek ayrılmışlardır: *Lenin devrimci çizgiden ödüm vermemiş, Martov tarafında yer alanlar ise karşı çıkmışlardır*. Yapılan oylama sonucunda oy çoğunluğunu elde eden Lenin grubuna Bolşevik, Martov grubuna Menşevik denilmiştir. RSDİP'in dışında kongreden bir yıl önce kurulmuş, popülist yapıda olan Sosyal-Revolüsyoner (SR) partisi kurulmuştur. SR'cıların talepleri arasında çiftliklerin köylülere hibe edilmesinin yanı sıra liberal bir rejimin kurulması vardır (Uydu Yücel, 2015: 270-271). 1904'deki Rus-Japon Harbi sırasındaki halka aşırı yüklenmeler, vergi ve angaryalar, asker alımları, açlık, yokluk vb. Çarlık karşıtı grupların daha fazla güç kazanmasına olanak tanımıştır. Kazan'da bulunan Rus – Tatar okulunda eğitim gören öğrencilerin Rus sosyalist ekiplerle temas halinde oldukları bilinmektedir. Bunun sonucunda birçok öğrenci devrim başlamadan önce sol ile temasa geçmiş, SR'cılarının etkisinde kalarak onlarla birlikte hareket etmiş, bir kısmı da Menşevik ve Bolşeviklerle irtibat kurmuştur (Kurat, 1966: 132-133).

1905 Devrimi'ne doğru gelirken Rusya'da yaşayan halkların yüzde 57'lik kısmı gayri Rus milletlerden oluşmaktaydı; bundan ötürü, oluşacak herhangi bir milliyetçilik akımı Rusya'yı zora sokacaktı. Çarlık, durumun farkına vararak Rus olmayan vatandaşları baskı altına almıştır. Rusya'daki Türklerden Kazan Türkleri başı çekmekle birlikte Türkler ve Müslümanlar arasında kimlik muhafazası ve idame ettirilmesi gereğinden dolayı Ruslara karşı düşmanlığa varacak hareket yapısı yükselişe geçmiştir. Kazan Türkleri'nin şirket kurması yönünde engellemeler devam etmiştir (Uydu Yücel, 2015: 273). Rusya, her ne kadar kapitalizme geçmeye çalışsa da bir tarım ülkesiydi. Ülkenin yüzde 75'i köylerde yaşamakta ve tarımla uğraşmaktaydı. Bakıldığında Rusya'nın ekonomisini tarımın teşkil ettiği görülmekteydi. Kapitalizme geçilmesine rağmen tarımsal faaliyetler ilkel biçimde sürdürülmekteydi (Kurat, 1987: 374).

Olayların gittikçe büyümesiyle Çar, tarihler 6 Ağustos'u gösterdiği vakit hazırlanan ferman ile danışma meclisi olan Duma'nın kurulacağını bildirmiştir. Bu meclisin, içerisinde yasama yetkisinin olmadığı, tartışmaların olacağı ve fikirlerin Çar'a aktarılacağı bir meclis olacağı düşüncesi çoğunluk tarafından kabul görmemiştir. Sonbahara gelindiğinde grevlerin ve örgütlenmelerin arttığı bir dönem olmuştur. Çar, yaşanan durumlara karşı baskıya dayanamayarak Ekim Manifestosu'nu ilan etmiştir. Manifestoda "Rusya'da yaşayan herkes için söz, basın ve toplantı hürriyeti tanınacağı, demokratik oy

hakkı verileceği, Duma'nın (parlamento) teşrii, yani yasa yapıcı bir kurum olacağı ve seçimlerin yapılacağı" bildirilmiştir (Devlet, 2013: 169).

5. 1905 DEVRİMİ SONRASI RUSYA TÜRKLERİ'NİN TOPLUMSAL DURUMU VE SİYASİ ÖRGÜTÇÜLÜK ÇABALARI

1905 devriminin öncesinde Kazan Türkleri'nin Çarlık hükümetinden hoşnutsuz olduğu açıktır. Bu nedenle 1905 devrimini sevinçle karşılamışlardır. Lakin Kazan Türkleri'nin örgütlü bir hareketi olmamasından dolayı kendi halkına öncülük edip talepte bulunacak güce sahip değillerdi; yaptıkları şey oluşan durumu izlemek ile yetinip ona göre vaziyet almak olmuştur (Kurat, 1966: 128). Devrimin ardından Türklerin durumuna bakıldığında devrime kadar Rusya'daki Türklerin tam bir örgütlenme sağlayabildikleri görülmemiştir. Kazanlıların yenilik çabalarına bakıldığında o vakte kadar dinî ve kültürel bir gayrette oldukları görülmektedir. Bu gayret, Müslümanlar ile temas geçilmesinin yanı sıra eğitim reformu ile hayatın ilerici bir hal almasına yardım etme üzerine olmuştur (Zenkovsky, 1971: 58). Devrim meydana gelirken, İdil – Ural Türkleri'nin içinde önde gelen dört farklı siyasi oluşum göze çarpmaktadır: *İttifakçılar, İslahçılar, Tanğçılar, Sosyal Demokratlar* (Hablemitoğlu, 1997: 45).

İttifakçılar olarak adlandırılan grup, Rusya Türkleri'nin toplu bir şekilde siyasete katılımının ilk örneğini oluşturan gruptur. 15 Ağustos 1905'te gerçekleştirilmiş olan "Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi" sayesinde olmuştur. Bu kongrenin yapılmasında öncü olan kişi Abdürreşid İbrahimov'dur. Kongrenin fuar zamanında Nijni Novgorod'da yapılması fikri görüş birliği sağlanarak gerçekleştirilmiştir (Hablemitoğlu, 1997: 51-52). 1905 devrimine kadar Rusya Türklerinin düzenli çıkmakta olan tek yayını *Tercüman* olmuştur. Devrimin getirdiği özgürlük ortamında periyodik yayınlar ortaya çıkmıştır. Seyidgery Mirza Alkin öncülüğünde *Kazan Muhbiri*, Abdürreşid İbrahimov öncülüğünde *Ülfet* gazetesinin yanı sıra *Fikir* gazetesi de basılı yayında yerini almıştır. Bunların dışında, Zakir Tahirov'un çıkarmak istediği *Hürriyet* gazetesine izin verilmemiştir. Gazete ve dergilerin dağıtımında genelde bir dengesizlik yaşansa da *Tercüman*, *Ülfet*, *Kazan Muhbiri* ve *Hayat* gazetelerinin Rusya'nın birçok yerinde dağıtılıp rahatlıkla okunduğu bilinmektedir. Adı anılan gazeteler büyük oranda aynı sorunlara yönelmişlerdir:

Yeni millî mekteplerin tesisi; dinî merkezlerin ve vakıfların idaresinin Müslümanlara bırakılması (halkın seçimi esas ile); sosyal ve kültürel amaçlı derneklerin kurulmasına izin verilmesi; Belediye ve Duma seçimlerinde Ruslarla tam eşitliğin sağlanması; vatandaşlık ve ehliyet hakkının her yönden Müslümanlara dahi teşmili ve Müslümanların siyasi ve mülkî haklar bakımından diğer vatandaşlarla eşit tutulması (Hablemitoğlu, 1997: 47-48).

Normalde izin alınarak yapılması gereken kongrenin toplanmasına vali tarafından sıkıyönetim bahane edilerek izin verilmemiştir. İzin alınmaması nedeniyle Oka Nehri'nde yolcu taşıyan vapurun kiralananmasıyla vapurun hareket ederek kongrenin gizli bir şekilde yapılması kararlaştırılmıştır. Ohranka ve sosyal demokrat öğrencilerin toplantıyı engellememeleri için büyük çaba gösterilse de 20 civarındaki "solcu" öğrencinin motora binerek vapura yetişmeleriyle çabalar kısmen boşa çıkmıştır (Hablemitoğlu, 1997: 53). Zenkovsky'e göre bu "solcu" öğrencilerin içinde Ayaz İshaki, Fuat Tuktar ve Davletin de bulunmaktadır (Zenkovsky, 1971: 64). Kongrede, Rusya'da yaşanan durum ile alakalı Rusya Müslümanlarının birleşmesi gereği vurgulanmıştır. Ayrıca kongrede Rusya Türklerinin *ittifak* kurmaları gereği kabul edilmiştir; lakin bunun partileşme mahiyeti içinde olup olmayacağı konusunda netlik söz konusu değildir (Hablemitoğlu, 1997: 53-55). İttifakın liderlerine bakıldığında aydın, asil, çiftlik sahibi ve burjuvazi sınıfına dâhil oldukları görülür (Zenkovsky, 1971: 66). Kongrede her ne kadar hangi Rus partisi ile temas kurulacağı netleşmese de bir süre sonra Kadetlerin¹ muhtemel tercih olduğu ortaya çıkmıştır. Ekim Manifestosunun ardından Türk – Müslüman basının Kadetlere yakınlık duyması ve bireysel anlamda Müslümanların Kadetler ile temas kurduğu bilinmektedir (Kırım, 1996: 75).

İkinci Kongre, 13 – 23 Ocak 1906'da gerçekleştirilmiştir. İttifak, gayriresmî olarak faaliyet göstererek Rusya Türklerini örgütlemeye çalışmıştır. Lakin 17 Ekim'de yayımlanan Ekim Manifestosu ile siyasi partilerin kurulmasına izin verilince ittifak, Türklerin çıkardıkları gazetelerde yer almaya başlamıştır. 26 Ekim tarihinde, Kırım'da bir danışma toplantısı yapılmıştır. Toplantının konusu "Türkler

¹ Kadet Partisi, (Anayasal Demokrat Partisi) Rusya'da, 1800'lü yılların ikinci yarısında liberalizm taraftarı kişiler tarafından kurulmuştur (Çalışkan, 2016: 134). Türkiyat Mecmuası, c. 26/2, 2016, 133-153

kendi politik organizasyonlarını kurup bağımsız bir politika mı izlemeliler, yoksa hazır kurulu bir siyasi partiye iş birliğine mi gitmeliler?" üzerine olmuştur. Alınan kararda Rusya birliğinin sağlandığı liberal parti olan Kadet Partisi'ni destekleme kararı çıkmıştır. Kadet Partisi'nin desteklenmesinin ya da büyük bir partinin desteklenmesinin nedeni daha fazla Türk milletvekili çıkarma gayesinden dolayıdır. İttifak her ne kadar reel parti haline dönüşse de Rusya Türklerini örgütlemesi için çok fazla zamana ihtiyaç gerekliydi. Seçimin yaklaşması nedeniyle ikinci kongrenin hemen yapılması ihtiyacı duyulmuştur (Hablemitoğlu, 1997: 57). 23 Ocak günü yapılan toplantıda "İttifak'ın Nizamnamesi" okunarak kabul edilmiştir. Ayrıca, o gün seçim meselesi de karara bağlanmıştır; iç kesimlerde yer alan şehirlerde (Kazan, Perm, Orenburg, Ufa v.s.) milletvekili çıkarabilmek adına Kadet Partisi ile işbirliğine varılmıştır (Hablemitoğlu, 1997: 59, 69). İkinci kongrede üyelerin çoğunluğu Kadet partisine yakın olmakla birlikte Sosyal Demokratları ve Oktyabristleri (liberallerden kopan sağ kanat) az da olsa destekleyen delegasyona da rastlanmıştır (Kırımlı, 1996: 79). Üçüncü kongrenin toplanması düşüncesinin oluşması I. Duma'da meydana gelmiştir. Kongrenin resmî olarak yapılması için İçişleri Bakanlığı'na başvurulmuştur. Alınan izin ile 16 Ağustos 1906'da kongrenin ilk oturumunun gerçekleşmesi sağlanmıştır. Kongre tutanaklarına bakıldığında "solcu" nitelik taşıyan grubun muhalefeti oluşturduğu görülmektedir (Hablemitoğlu, 1997: 79). İttifakın bağımsız bir hat çizgisini oluşturamamasının nedeni, ittifakı oluşturan katılımcıların sınıfsal konumu ile alakalıdır. Açıktır ki ittifak temsilcileri Rusya'daki dinamiklerin farkında olup ona göre vaziyet almışlardır. Devrimci bir öznenin desteklenmesi demek, var olan düzen ile uzlaşamayacağı anlamına gelmektedir. İttifaktaki öznelere böyle bir gayelerinin olmaması sonucunda uzlaşmacı bir yaklaşım ile Kadetleri desteklemişlerdir.

İkinci kongrenin gerçekleştirilmesinin ardından Türk basınında harikulade gelişmeler yaşanmıştır. Peş peşe gazete ve dergilerin yayın hayatına girmesiyle Türkler arasındaki iletişim daha sağlıklı bir hal almıştır (Hablemitoğlu, 1997: 71). 1905 Devrimi'nin sosyalist yayına etkisi Tatarları da etkilemiştir. Sınıf mücadelesinin yükseldiği bu dönemde Gaspıralı, sosyalizmden etkilenen bir gence "Oğlum, senin tecrüben yok ve bu yüzden sen kelimeler karşısında çok tehlikeli¹ gösteriyorsun... Kültürsüz bir halk herhangi bir sanayiye sahip olamaz. Bugün bizim ödevimiz kültürümüzü yükseltmekten ibarettir." demiştir (Zenkovksy, 1971: 58). Tatarların çıkardıkları gazetelere bakıldığında hızlı bir şekilde büyüme gösteren *Vakit* gazetesi Orenburg'da, *Kazan Muhbiri* ise Kazan'da yayınlanmıştır. Bu gazeteler liberaller tarafından yayınlanmıştır. *Din ve Maişet* gazetesi muhafazakârlar tarafından, *Din ve Edel* ile *Nur* gazeteleri monarşizmi destekleyen aristokrat ve din adamlarını temsil etmişlerdir (Zenkovksy, 1971: 69-70). 1905-07 sürecinde, Tatar sosyalistleri olarak Ayaz İshaki'nin başını çektiği Fuat Tuktar ve A. Davletçin'in içinde olduğu ekip *Tanğ* gazetesini çıkarmış, kendilerine *Tanğcılar* denmiştir. Ağırlıklı olarak ticaret ve tarım ile uğraşan Tatarların arasında sosyal demokratların kuvvetli olmadığı bilinmektedir. Kazan'da sosyal demokrat propagandasını Hüseyin Yanaşef, Sadık Sagaef, İbrahim Aktiamof, Zarif Sadikof ve Galimjan Seifu yürütmüşlerdir. İçlerinden Hüseyin Yanaşef *Ural* isimli gazeteyi çıkarmış, lakin sadece otuz sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. Bu gazete ekibine *Uralcılar* denmiş, zamanla büyüyerek Bolşevizm'e evrilmişlerdir (Zenkovksy, 1971: 81-82).

6. DEVLET DUMA'SINDA TÜRKLER

İlk Duma'nın toplanması 27 Nisan - 8 Temmuz 1906 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Müslüman İttifakı henüz toparlanma aşamasında iken bile ilk iki Duma'da etkili olmuştur. Duma'ya İdil-Ural, Türkistan, Kafkasya ve Kırım'dan 25 milletvekili girmiştir (Devlet, 2013: 175). Birinci Duma'da yer alacak Müslümanların daha önce ittifak oluşturmamaları nedeniyle en bilinen simalar Duma'da yer almıştır. Duma'daki gruplarda ağırlığın muhafazakâr (Çarist) camiaya karşı üstün olması sebebiyle Çarlık hükümetinin işine gelmemiş, böylece Duma'yı dağıtma gereği duymuştur. 8/21 Temmuz 1906 tarihli fermanı ile Duma feshedilmiştir (Kurat, 1966: 147). İkinci Duma, 20 Şubat ile 3 Haziran 1907 yılları arasında faaliyet göstermiştir. İkinci Duma seçimlerinde Müslümanlar otuz dokuz milletvekili ile katılım göstermişlerdir. Bu otuz dokuz milletvekilinden on sekizi resmî manada Kadet Partisi ile birleşmiş, on beşi Kadetler ile işbirliği yapmış, altısı ise İttifakla temasını keserek *Müslüman Hizmet Tayfası* adında solcu bir yapı oluşturmuşlardır. İşçi sınıfı temsilen ayrılan grubun *İttifakçılar* ile arasındaki ayrılığın nedeni siyasi tutumların farklılığından kaynaklanmaktadır; İttifakçılar, burjuvazi konumundaki Kadetlerle iş birliğinde olmuşlardır. Müslüman işçi milletvekilleri lakap olarak *Dumacılar* ismi ile anılmışlardır. İkinci Duma'nın dağılmasıyla kendileri de hızlı bir şekilde dağılarak

¹ Tehlikeli: bir şeyi çok isteme, o şey için can atma anlamına gelmektedir.

sosyal demokratlar ile ya da SR'cılarla birleşmişlerdir (Zenkovsky, 1971: 80-81). İkinci Duma'nın birinciye nazaran özelliği daha solcu yapıda olmasıdır. Bunun nedeni, ilk toplanan Duma'yı solcuların boykot etmiş olmasıdır. Özellikle Lenin'in etkisiyle ikinci Duma'ya sosyalistlerin katılımı büyük olmuştur; toplam 187 sosyalist katılım göstermiştir. Başbakan Stolipin tarafından tedbirler alınmıştır. Meclisin hükümete doğru çalışmasını sağlamak amacıyla yeni seçim kanunu hazırlanmış, bir yandan da Duma'nın dağıtılmasına karar verilmiştir (Kurat, 1966: 149).

7. AYAZ İSHAKİ VE TANĞCILAR

Ayaz İshaki, 1878 yılının 23 Şubat'ında dünyaya gelmiştir. Kazan şehrinin Çiştay ilçesine bağlı Yevşirme köyünde doğmuştur. İshaki'nin, küçüklüğünden itibaren girişken bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. 5 yaşına geldiğinde okuma – yazma öğrenir. 1890 yılına gelindiğinde Çiştay mektebinde öğrenimine başlar. Üç yıllık eğitiminin ardından 1893 yılında Kazan'da bulunan Kül Boyu medresesine geçiş yapar. İshaki, öğrenciliğini hareketli geçirmiştir; birçok medreselere gidip ilmî, dinî, tarihî, edebî konularda ders almayı sürdürmüştür. Bir yandan ders alırken tartışmalara da katılmıştır. İshaki, öğrencilik yıllarında *Tercüman* gazetesinin düzenli bir okuyucusudur (Kamaliev, 2009: 45-46). 1899 yılına gelindiğinde Kazan Uçitelskaya Şkola'sında (Öğretmen Okulu) eğitimine devam etmiştir. Buradan Rus dili öğretmeni olarak mezun olmasının ardından bir süre öğretmenlik yapmıştır (Şimşir, 2009: 237). Şkola'nın 4. sınıfında eğitim görürken İshaki, arkadaşları ile birlikte “şakirtlik” namında cemiyet kurarak *Terakki* gazetesini çıkartmıştır (Rami, 1979: 198). İshaki'nin edebiyata ilgisi ilk olarak Rus edebiyatı sayesinde olmuştur. Rus edebiyatının halkçı (narodnik) ve sosyalist yönlerini cazip bulmuştur. Bu ilgisini sonrasında eserlerine yansıtmakla birlikte birçok konuşması ve yazısında halkçılığın Rus edebiyatındaki etkilerine değinmiştir (Kanlıdere, 2019: 21-22). İshaki, üniversite okumak istese de ailesinin izin vermemesi nedeniyle okuyamamış, 1902 yılına gelindiğinde medresede öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. Kazan'da, öğrenci derneklerinde faaliyet yürütürken *Terakki* gazetesini çıkararak bir yandan görüşlerini beyan etme bir yandan da Tatar halkını aydınlatmayı amaç edinmiştir. 1903'te tekrardan üniversiteye girmeye yeltense de ailesini kıramayarak öğretmenliğe devam eder (Kamaliev, 2009: 46). İshaki, öğrencilik yıllarında devrimci hareketlere aktif olarak katılmıştır. 1902 yılında gizli bir şekilde İshaki'nin idaresinde *Hürriyet* dergisi neşredilmiştir (Şimşir, 2009: 237). Kazan'daki eğitim sırasında İshaki, arkadaşları ile birlikte *Hürriyet* isminde örgüt kurmuşlardır. Devamında gelişen dinamiklerin etkisiyle sosyalist akımdan etkilenecek SR'ların (Sosyalist Revolüsyoner) programını kendilerine uyarlayarak *Tanğcı* ismiyle bir parti kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir (Kanlıdere, 2019: 25). İshaki, o dönem yeni kurulmuş olan Çar aleyhtarı sosyalistlerin (SR'lar) düzenlemiş olduğu toplantılara sık sık katılmıştır. İshaki, toplantılara katılarak bir yandan Rusçasını geliştiriyor, öbür yandan Rusya'da olup bitenleri öğrenebiliyordu (Çağatay, 1979: 256). 1905 sürecini sevinçle karşılar. Örgütlenme toplantılarına katılır; lakin tutuklanma korkusundan aktif faaliyetten uzak kalmayı tercih eder. Aynı yıl 29 Ekim'de çıkmaya başlayan *Kazan Muhbiri* isimli gazetede yazması için teklif gelse de geri çevirir. Gazetenin yapısının kendisini tatmin etmemesinden dolayı *Tanğ* gazetesini çıkarmaya çalışır; lakin izin alamayınca *Hürriyet*'i çıkarmaya yeltenir, tekrardan izin alamayınca Putilyakov namına *Tanğ Yıldızı* gazetesini çıkarır. Bu gazete, sadece 5 ay çıkmasına karşın Çarlık rejimini ağır eleştirilere tutan bir çizgi izlemiştir. İshaki, 1906 yılının 16 – 21 Ağustos'unda düzenlenen Rusya Müslümanlarının üçüncü kongresine katılır. Konuşmaların ardından söz alarak toplantıların yapılma imkânının 1905 devrimi ile mümkün olduğunu, devrimin bedel ödenerek yapıldığını, devrim ve hürriyet mücadelesinin hâlâ devam ettiğini belirtir. Duma hakkında ise “Yeter artık, biz zenginlerin şarkısını söyleyemeyiz.” diyerek emekçi sınıfları korumanın önemine vurgu yapar. “Duma'da sadece zenginler olursa, onlar daima halkın kanını emmelerini kolaylaştıracak kanunlar yapar” der. Ermeni ve Azerbaycan halklarının arasındaki husumete Çarlık hükümetinin sebep olduğunu belirtir. Yukarıda belirtilenleri basında, mitinglerde ve toplantılarda tekrarlar. Dikkatleri üstüne çeken İshaki, 30 Ekim 1906 tarihinde Kazan'da tutuklanarak hapse gönderilir. Burada iki ay müddetince hapiste kalır. Mahkûmlara karşı yapılan işkenceleri gözlemleyerek burada *Zindan* adlı romanını kaleme alır. Otobiyografik özellik taşıyan bu romanını hapishaneden çıkmasıyla birlikte basılı hale dönüştürür. Hapishanenin ardından siyasi faaliyetlerine devam eden İshaki, tekrar tutuklanarak 1907'nin Ekim'inde üç yıla mahkûm olur ve sürgüne gönderilir. İshaki'nin 1905 – 1907 süreci siyasi faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemdir. Bu aralıkta ürettiği edebî, gazete ve siyaset yazıları birbiriyle bütünsellik taşımaktadır. *Tanğ Yıldızı*'nin kapanmasıyla İshaki, 1907'nin Nisan – Ağustos aylarında neşredilen *Tavış* (Söz) gazetesinde yazılarını sürdürür (Kamaliev, 2009: 48-49).

İshaki'nin hayatının *Tanğ Yıldızı*'ni çıkarttığı döneme kadarki süreci bu şekilde özetlenebilir. İshaki'nin yaşamından kesitlere yer verilmesinin nedeni, İshaki'nin geçirdiği dönüşümü görmenin yanı sıra, *Tanğcılar*'ın oluşumunu anlamlandırmak üzerinedir. Ayaz İshaki, şkolada eğitim görürken devrimci fikirler ile tanışmıştır. Burada narodnizm ve sosyalizm ile tanışması sonucunda 1905 devriminin getirdiği devrimci dalga nedeniyle *Tanğ Yıldızı*'ni çıkartma gereği duymuştur. Devrim öncesinde de İshaki aktif politik yaşamını sürdürmektedir. *Tanğ Yıldızı* çıkmadan önce İshaki'nin oluşturduğu bir grup bulunmaktadır; bu yapılanma bazı kaynaklarda "İshakiciler", "solcular", "solcu öğrenciler", "sosyalistler" olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda ise *Tanğcılar* olarak geçmektedir, lakin resmî manada *Tanğcı Parti* ve *Tanğ Yıldızı*'nin çıkmaması sebebiyle bu şekilde adlandırılması konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

İshaki, 15 Ağustos 1905 tarihinde sosyalist görüşlü arkadaşlarıyla Rusya Müslümanları İttifakının Nijni – Novgorod yakınlarında olan ilk kongresine katılmışlardır (Kanlıdere, 2019: 23). Bu arkadaş kitlesi, *Tanğcı Parti* mensupları olarak bilinmektedir. Ayaz İshaki, anılarında bu şekilde anmaktadır. O dönem *Tanğ Yıldızı*'nin yayın faaliyetine geçmemesi nedeniyle Kanlıdere *şkolnikler* (öğrenciler) olarak adlandırmayı yeğlemektedir. Burada, İshaki'nin anılarından hareketle *Tanğcı* olarak adlandırmaya devam edilecektir. Birinci kongrenin gerçekleşmesi için yapılan hazırlıkta Mayıs ayında Kazan şehrinin yakınlarındaki Çiştay'daki Kemalov'un düğününden yararlanılmıştır. Hazırlığın öncülüğünü yapanlar Ayaz İshaki, Abdurrahman Davletşin, Fuat Tuktar, Hüseyin ve Hatice Yamaş, Şakir Muhammedyar, Hüseyin Abuzer, Hüseyinov, Seyfitdinov ve diğerlerinin olduğu gruptur. Bu isimler *Tanğcılar*'ın kemik kadrosunu oluşturmuşlardır (Devletşin, 1979: 24). Kongredeki yaşlı ve kıdemli olarak tabir edilebilecek kitlenin baskılarına rağmen *Tanğcılar* toplantıya katılarak görüşlerini beyan etmişlerdir. Kurultayın üyelerinin *Tanğcılar*'ı istememelerindeki asıl neden gereksiz konuşmaların ortaya çıkmaması gereğinden dolayıdır (Kanlıdere, 2019: 24). *Tanğcılar*'ın İttifak'ın amaçladığı düşüncelerle uyuşmadığı, amaçlarını yeterli bulmadığı görülmektedir. *Tanğcılar* devrimci – sosyalistlerin görüşlerini paylaştıkları gibi, bunun yanı sıra Çarlığın devrilmesini, toprağın köylülere, fabrikaların da işçilere devredilmesini istemiştir. *Tanğcılar*, İttifak'ı siyasi bir organizasyon olarak görmeyi reddedip İttifak'ın Müslüman halkların teşkilatı olarak kalmasını teklif etmiştir. *Tanğcılar*, mücadelenin sınıf siyaseti ekseninde yürütülmesini, buna uygun parti ile hareket edilmesini savunmuşlardır (Devletşin, 1979: 25). Her iki oluşum da Müslümanların yaşadığı şehirlere özerkliğin verilmesinin yanında Rusların ele geçirdiği toprakları iadesi gereği üzerine anlaşmalarına rağmen *Tanğcı Parti*'nin öne çıkardığı yaklaşım olan Rusya'da demokratik sosyalizmin tesis edilmesine dair konuda anlaşamamışlardır (Kamaliev, 2009: 151).

Rusya Müslümanlarının ilk sosyalist partisi *Tanğcılardan* önce *Brek* (Birlik) Partisi olmuştur. Partinin faaliyeti 1906 yılının sonlarına doğru devam etmiştir. Brek Partisi, ilk olarak *Azat* (Hürriyet) ve *Azat Halk* (Hür Halk) gazetelerini çıkarmıştır. Brek Partisi'nin düşünce biçimi *Tanğcılarla* benzerlik göstermiştir. Rorlich'e göre Ayaz İshaki ve Fuat Tuktar da partinin kurucuları arasında yer almıştır (Rorlich, 1984: 10). 1905 yılı, Rusya'nın çalkalanmakta olduğu bir yıl olmuştur. Bu yılın son çeyreğine doğru Yusuf Akçura'nın kurmakta olduğu *Kazan Muhbiri* isimli gazete yayın izni almasının ardından yapılan toplantıya Ayaz İshaki de davet edilmiştir. Davete katılanlar arasında Fuat Tuktar da bulunmaktadır. Akçura, yazı kadrosunda görmek istediği İshaki'ye teklif götürür; lakin İshaki, gazetenin izlediği çizgiyi "çok sağ" perspektifte görmektedir. Ayrıca İshaki, yazdıklarına çok fazla müdahale edilmesinden pek haz etmemektedir (Kanlıdere, 2019: 24). Bundan ötürü arkadaşları ile birlikte başka bir gazete çıkarmayı kararlaştırmıştır. İshaki, o zamanlar polis tarafından aranması nedeniyle *Tanğ* gazetesini çıkarmak için izin alması mümkün olamazdı. Arkadaşı olan Fuat Tuktar'ın izin alma çabaları da sekteye uğrayınca *Hürriyet* ismi ile gazete kurulması için başka birinin adıyla başvuruda bulunulsa da bu sefer izin istenen kişinin redaktörlük hakkının olmadığı bahanesiyle başvuru reddedilmiştir. Sonunda, Ali Efendi Potilakov namına *Tanğ Yıldızı* ismiyle gazete izni alınmıştır. Gazetenin ilk nüshası 18 Mayıs 1906'da yayınlanmıştır (Rami, 1979: 202). *Tanğ*'ın çıkması Tatar basınında yankı uyandırmıştır. Bunun nedeni, gazeteyi çıkaranların Çar düşmanı olarak tanınmış gençlerden oluşmasındandır. *Tanğ*'ın çizgisi o dönemin yayınlarından çok farklıdır. *Tanğ*, Rusya'daki siyasi durum ile dönemin siyasetinin aşılardan rahata kavuşulamayacağı fikrini taşımıştır. *Tanğ*, Çarlık'ın yıkılması için Tatar kuvvetlerinin de katılımının önemini vurgulamıştır. *Tanğ*'ın yazarları "tartış" yolunda

¹ Tartış, Tatarca'da münakaşa etmek, atışmada bulunmak anlamına gelmektedir.

ilerlemişlerdir (İshaki, 1979: 226). Artık Tatarların arasında gelişen cedidcilik – kadimcilik saflaşmalarında üçüncü seçenek olarak *Tanğcılar* yerini almıştır. *Tanğ Yıldızı* gazetesi etrafında örgütlenmeye başlayan ilerici görüşlü, eğitilmiş insanlar cedidciliğin getirdiği yaklaşımları reddetmemekle birlikte yetersiz bulmuşlardır. *Tanğcılar*, daha ilerlemeci bir yaklaşım taraftarı olmalarının yanı sıra daha hızlı ve daha devrimsel bir değişimden yanadırlar (Kanlıdere, 2019: 25). *Tanğ* çıkmadan önce teşkilatlanmış bir yapı bulunmaktaydı. Hatta gizli şekilde faaliyet yürüten bir matbaalarının olduğu bilinmektedir. *Tanğcılar*'ın camiasını Fuat Tuktar, Ayaz İshaki, Şakir Muhammediyar, Hüseyin Abuzerler ile Sait Remi oluşturmuştur. Bu camianın dışında, çeperlerindeki arkadaşlarının onlarca olduğu bilinmektedir. *Tanğcılar*'ın sayısının artmasıyla takip etmekte olan polislerin sayısı da artmıştır. Ekim Manifestosu'nun önemini halka anlatmakta olan İshaki'nin yaklaşımı polislerin dikkatini çekmiş, onu takip etmişlerdir. Bundan ötürü kendisi kaçmak mecburiyetinde kalarak Kazan'da gizli bir şekilde bulunmuştur. *Tanğ* girişimi değerlendirildiğinde kendisi ne yazarı ne de yayımcısı olarak gösterilememiştir (İshaki, 1979: 228).

İkinci Müslüman Kongresi esnasında İshaki kaçak olarak kongrenin yapılacağı Mekerce'ye giderek orada *Tanğ* satışını yaparak abone toplamaya çalışmıştır. *Tanğcılar* kongreye katılarak sol kanadı temsilen orada bulunmuşlardır. *Tanğcılar*, Müslüman İttifakı'nın Kadetlere desteğini tartışmaya açmıştır. Kongreye katılanların çoğu Kadetleri savunurken *Tanğcılar* kendi fikirlerini beyan etmişlerdir. Kongrenin ardından İshaki, sahte pasaportu ile barınacak bir yer bulmaya çalışırken türlü yerlerde yatıp kalkmış, bir gün Sait Remi'nin odasında konaklarken polis baskınına uğrayarak kendisini polis dairesine götürmüşlerdir. Sait Remi ile İshaki birlikte götürülmüş, Remi'nin eline gazetenin kapatılması emri verilip serbest bırakılmıştır. İshaki ise hapse atılmış, 4-5 gün müddetince hapiste tutularak Kazan'dan uzaklaştırılarak köyüne sürülmüştür (İshaki, 1979: 228).

1905 devriminin ardından gazetenin çıkarılma izni valiliğe verilmiştir. Valilik, iki ay içerisinde dilekçeyi değerlendirerek izin vermek ya da delil göstererek dilekçedeki talebi geri çevirmek zorundadır. Gazetenin ilk yazarı ve yayımcısı olarak Zakir Efendi Tahiri adında *Tanğcılar*'ın bir mensubu gösterilmiştir. İki ayın ardından dilekçenin geri çevrilmesiyle başka birisinin bulunması gerekmiştir. *Tanğcılar*'dan olan Abdurrahman Devletşin, yayınevi kurucusu olan eniştesi Ali Potilakov'un muvafakatını almıştır. Potilakov adına *Tanğ Yıldızı* gazetesinin çıkarılması için dilekçe verilmiştir. İshaki, gazetenin neden *Tanğ Yıldızı* olduğunu açıklarken ilk girişimdeki addan ayrılmamak adına bu ismi verdiklerini söylemiştir. Gazetenin yayınlanma iznini alan *Tanğcılar*, iki ay sonra gelen iznin ardından matbaa bulmakta zorlanmışlardır. Bunun nedeni, daha önce Kazan'da yayınlanmaya başlayan üç gazetenin matbaalara girerek yerleşmelerinden dolayıdır. Bir şekilde açıktan bir yazıhane tutulması imkânı bulunmamaktadır. İshaki, o zamanlar başyazar olmasına karşın pasaportunun sahte olması sebebiyle her yere girip çıkabilen bir konumda olamamıştır. *Tanğcılar*'ın gizli idaresinin olduğu yer Kaban Gölü civarında olan Fuat Tuktar'ın odasıdır. *Tanğcılar*, her gün bu odada toplanarak makaleler hazırlıyor, makaleler üzerine konuşuyorlardı. Bu odanın bir özelliği bulunmaktadır, o da iki sokağa çıkan bir avluda bulunması sebebiyle gerektiği zaman kaçma kolaylığını barındırmasıdır. *Tanğcılar* bu durumdan sık sık yararlanmak durumunda kalmışlardır. *Tanğ Yıldızı*, yayınlanmaya başlamasının ardından çok okunan bir gazete konumuna gelmiştir. Yayınlanan makalelerin dili keskin ve yıkıcıdır. Bu durum sayesinde gazete hem dost hem de düşmanın okuduğu bir gazete formatına bürünmüştür (İshaki, 1979: 228). Gazetenin yazar kadrosunda Ayaz İshaki'nin isminin bulunmamasına karşın gazetenin başyazarı kendisidir (Kanlıdere, 2019: 25). Gazetenin künyesindeki yazar bölümünde başkasının ismini mi kullandığı yoksa müstear isimle mi yazdığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Lakin kendisinin kullandığı dilin gayet iğneleyici ve keskin olduğu bilinmektedir. Gazetenin çıkışının ardından tirajı günden günde artmıştır. Bunun nedeni, hem devrimin meydana gelmesi hem gençlere cazip gelmesinin yanı sıra Rusya Türkleri'ndeki kimlik arayışı ile alakalıdır.

İshaki'nin gazetede her ne kadar istediklerini yazabilse de doya doya yazamadığı söylenir. Gazete altmışıncı sayısı çıktıktan sonra İshaki 30 Ekim tarihinde tutuklanmıştır. Tutuklanmanın kısa sürmesiyle kendisi ailesinin bulunduğu köye sürülmüştür. Sürüldüğü yerde de bir iki kere tutuklanmıştır (Rami, 1979: 202). 1906 yılında, Rusya'da 300 yıllık sürecinde ilk kez genel seçimler yapılmıştır. Rusya'da artık mutlak monarşi yerine meşruti monarşi sistemine geçilmiştir. Seçimlere "*Tanğcı Parti*" ile "Müslüman İttifakı" Tatarlar adına katılmışlardır. Akış'a göre ilk Duma seçimlerinde 38 Müslüman milletvekili meclise girmiştir. Devlet'e göre ise Müslüman milletvekillerinin sayısı 25'tir (Akış, 1979:

301; Devlet, 2013: 175). Çarlık rejimi, ilk meclisi dağıtarak yeniden seçim yapılmıştır. İkinci seçimler öncesinde toplanan Müslüman Kongresi'nde *Tanğcılar*'ın Rusya'da demokratik sosyalizme geçilmesi teklifi "İttifak" tarafından reddedilmiştir. Akış'a göre İkinci Duma'da Müslümanlar 45 milletvekili çıkarmıştır. *Tanğcı Parti* 14, İttifak ise 31 milletvekilinden ibaret grup kurmuşlardır. Devlet'e göre ise Müslümanların milletvekili sayısı 35'tir (Akış, 1979: 301; Devlet, 2013: 176). Lakin Başbakan Stolipin, İkinci Duma'yı dağıtmıştır. Meclisin dağılması ile *Tanğcılar*'ın durumu oldukça güçleşmiştir (Akış, 1979: 301). Bu sürede *Tanğcılar* yayın organlarını durdurmaya zorlanmıştır. *Tanğcılar*, oluşan duruma karşın gazetenin başyazarı olarak bir mezarıcıyı atamışlardır. Bu şekilde gazete bir süre daha polislin gözünden uzak devam etmiştir. Lakin mezarıcının vefatının ardından *Tanğcılar*'ın haberinin olmaması sebebiyle bu durumun polislerce bilinmesiyle gazete kapatılmıştır. *Tanğcılar*, bu sefer de gizli bir matbaa kurarak gazeteyi yaşatmaya çalışmışlardır (Akış, 1979: 302).

III. Rusya Müslümanları Kongresi, 16 – 20 Ağustos 1906 tarihleri arasında Nijni – Novgorod'da toplanmıştır. Yapılan toplantıya *Tanğcılar* ağırlığını koymuşlardır. İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura'nın önderliğindeki Rusya Müslümanları İttifakına karşı cephe almışlardır. Kongreye, Yusuf Akçura ile Ayaz İshaki'nin tartışmaları damga vurmuştur. Ayaz İshaki'nin yaklaşımı İttifak Partisi'ne herkesin toplanamayacağı üzerine olmuştur; bunun nedeni, Rusya Müslümanları içerisindeki sınıflaşmadan kaynaklanmaktadır: *zengini, fakiri, köylüsü, işçisi, toprak sahibinin tek bir yerde konumlanması iktisadi anlamda çelişki yaratmaktadır*. Bu durum da farklı sınıfları oluşturan Rusya Müslümanlarının tek bir partide yer almasını engellemektedir. Kongreye ayrıca Fuat Tuktar da katılmıştır (Kanlıdere, 2019: 26). İkinci Duma zamanı geldiğinde *Tanğcılar* tarafından halkın İshaki'yi seçmek istediklerine dair duyum alan polis, İshaki'yi seçtirmemek adına evini basmıştır. Evin altını üstüne getirerek, uydurma bir siyasi suç ithamıyla İshaki'yi hapishaneye yollamıştır. İshaki, ilçesinde seçilmesine rağmen "hükümlü" olduğu gerekçesiyle seçim hakkını yitirmiştir. Bir diğer *Tanğcı* olan Fuat Tuktar ise il ve ilçe seçimlerinden geçmiştir. Fakat Tuktar'a da bir bahane bulunarak vilayet seçimlerine katılmasına engel olunmuştur (İshaki, 1979: 228). İshaki, Duma'da Müslüman milletvekilleri ile temasta bulunarak onları ideolojik manada etkilemeye çalışmıştır. II. Duma'da İshaki'nin yardımıyla Tatar öğretmen olan Kelimullah Hasanov'un başını çektiği "Müslüman Hizmet Tayfası" kurulmuştur. Bu grubun talebi toprakların köylülere devredilmesi yönünde olmuştur (Devletşin, 1979: 26).

Tanğ Yıldızı benimsediği çizgiden dolayı sansürün izlediği, incelediği bir gazete olmuştur. Gazete, çıkabildiği 63 sayı müddetince toplamda 9 sayısına polisler tarafınca el konulmuştur. Görevli yazar konumunda olan Sait Remi ise mahkemeye verilmiştir. İshaki, tutuklu olduğu sürece *Tanğcılar*, Hüseyin Abuzer adına alınan izin ile *Tanğ* dergisini çıkarmaya başlamışlardır. Lakin hükümet, o yayını da ilk sayısından durdurmuştur. İshaki, iki ay sonra hapisten çıkarak Kazan'a gitmiştir (İshaki, 1979: 228).

Tanğcılar'ın taleplerine bakıldığında köklü bir değişimi içermekteydi. Sadece Ruslara değil, Rus olmayan milletlere de geniş bir özgürlük talebinde bulunmaktaydılar. Bütün milletlerin ve halkların eşit olmasının yanı sıra kadın – erkek eşitliğinin esas alındığı özgür bir toplumun gerekliliğini savunmuşlardır. Tatarların açısından *Tanğcılar*'ın talebi dinî – millî özerkliğin olması, devletin okullara müdahale etmemesi, zorla Hristiyanlaştırılmaya son verilmesi ve Tatar ve Başkurtların Çarlık hükümetince el konulan topraklarının iade edilmesi gibi taleplerde bulunmuşlardır (Kanlıdere, 2019: 25-26). *Tanğcılar*'ın Marksizm, proletarya diktatörlüğü ve enternasyonalizm ilkelerini kesinlikle ret ettiği bilinmektedir (Akış, 1979: 300).

Tüm bu süreçte aktif olarak siyasette yer alan Ayaz İshaki'nin kısa bir süre sosyalizmi benimsediği, fakat sosyalizmi savunurken de onun asıl maksadının Tatar toplumunun, en azından Çarlık Rusyası'nın baskılarından kurtarılması olduğu gözlenir. Kamaliev'a göre Ayaz İshaki'nin siyasi mücadelesinin temelinde önce Tatar halkının sonra da tüm insanlığın eşit, özgür ve müreffeh bir yaşama kavuşması isteği vardır. Sosyalizmi de bu amaca uygun bir ideoloji olarak gören Ayaz İshaki heyecanlanmış, bu ideolojinin gerçekleşmesi için bir müddet çalışmıştır. Fakat sosyalizm adı altında gelen rejimin daha baskıcı, daha ezici, temel hak ve özgürlükleri daha çok yok edici bir sistem olduğunu görünce yaptığı yanlışı anlamıştır. Kamaliev'a göre onu sosyalizme yönelten temel faktör, Tatar halkının daha özgür, daha bağımsız ve daha kalkınmış bir seviyeye ulaşması idealidir. Kamaliev, Ayaz İshaki'nin bundan dolayı milliyetçiliğe doğru evrildiğini düşünmektedir (Kamaliev, 2009: 152).

SONUÇ

Kazan Türkleri, Rusların hâkimiyetine girdikleri andan itibaren azınlık konumuna düşmüşlerdir. Rusların hâkim konuma gelmeleri nedeniyle Kazan Türkleri'nin diğer Türk – Müslüman toplumları ile irtibatı sekteye uğramıştır. Ruslaştırma uygulamaları hasebiyle milli kimliklerinin zarar göreceği endişesiyle içlerine kapanmayı tercih etmiş, Ruslarla ve hatta dünyayla büyük oranda ilişkilerini en aza indirmişlerdir. Kazan Türkleri, 1905 Devrimine kadarki sürece kadar kendilerini var edebilmek için dine (İslama) sarılmış, kültürlerini tamamıyla dinî değerler üzerinden inşa ederek koruyup geliştirmişlerdir. Çarlık Rusyası, zamanla sınırlarını genişlettikçe coğrafyada yaşamakta olan diğer azınlıkları yönetebilmek amacıyla Ruslaştırma siyaseti izlemişlerdir. Ruslaştırma siyasetine bakıldığında Hristiyanlığın tercih edilmesi, Ruslaştırmanın ilk ve en önemli adımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruslaştırma, azınlıkları Rus toplumu içerisine entegre ederek kolaylıkla yönetebilmenin yoludur. Hristiyanlığın tercih edilip Rus düşüncesinin benimsenmesi sonucunda birçok haklara kavuşulmasına rağmen Kazan Türkleri, büyük çoğunlukla Ruslaştırma siyasetine karşı koyarak kültürlerini muhafaza etme yoluna gitmişlerdir.

Kazan Türkleri'nin Ruslar ile eşit haklara sahip olmaması hayatın her noktasına sirayet etmiştir. Eğitimin tamamen dinî değerlere dayalı olması, zamanla bazı kesimler tarafından Kazan Türkleri'nin yerinde saydığı düşüncesini doğurmuş, bunun ardından reform düşüncesinin yayılması nedeniyle yenilikçilik-gelenekçilik ayrımı meydana gelmiştir. Oluşan ayırımdan doğan gerilim Rusya'daki gelişmelerden etkilenecek Kazan Türkleri arasındaki tartışmaları derinleştirmiştir. Bu tartışmalarda yenilikçilerin taraftarlarının daha fazla olduğu görülmüştür. Reform – ilerleme düşüncesi salt olarak Kazan Türkleri arasında gelişim göstermeyip Rusya'da yaşayan diğer Müslüman halkları da etkilemesi sonucunda Rusya Müslümanlarının kendilerini temsil etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Rusya'da gelişen reform hareketlerinin kısmen Türkleri de etkilemesi sonucunda temsil etme fikri canlılığını korusa da ancak 1905 devriminin getirdiği özgürlük ortamında kongreler düzenlenebilmiştir. Kongrelere öncülük eden temsilcilere bakıldığında varlıklı, burjuva sınıfına ait kişilerden oluştuğu söylenebilir. Bu durum, bir yandan kararların içeriğini belirlemiş, bir yandan da izlenecek siyasetin burjuva sınıfının çıkarlarına dönük olacağını göstermiştir.

17. yüzyılın ortasından itibaren Rusya'da gelişmekte olan halkçı – devrimci hareketlerin serpilip gelişmesi, Kazan Türkleri içerisindeki reformcu düşüncüyü savunanları da etkilemiştir. Bu kişilerden en önemlisi olarak Ayaz İshaki karşımıza çıkmaktadır. İshaki, öğrenciliği zamanında devrimci düşünceden etkilenmesi sonucunda sosyalizmi benimsemiş, bunun için çalışmalar yürütmüştür. 1905 devriminin getirdiği özgürlük ortamında İshaki, başından beri yanlış yolda ilerlediklerini düşündüğü ittifakçılara karşı sol değerleri yükseltmeye arkadaşları ile birlikte gayret etmiştir. Bunun sonucunda Kazanlılarda ortaya çıkan cedidcilik – kadimcilik ayrımına üçüncü seçenek olarak İshaki'nin arkadaşları ile kurmuş olduğu *Tanğcılık* karşımıza çıkmaktadır. İshaki'nin öncülük ettiği *Tanğcılar* ekibinin yayını olarak *Tanğ Yıldızı*, İttifak katılımcılarının çıkarmış oldukları yayınlara nazaran farklı bir konum olarak emekçi sınıfların sesi olmaya çalışmıştır. İshaki ve *Tanğcılar*, hem Duma'da hem de çıkarmış oldukları yayın ile sosyalizmin sesini yükseltme çabalarına girişmelerine karşın dönemin Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi gibi Marksizm'den beslenmemiş, daha çok devrimci demokrasi çerçevesinde bir siyaset izlemeye çalışmışlardır. *Tanğcılar*'ın köklü değişim taleplerinin sistem içerisinde çözülecek sorunları barındırması teorik içerikten yoksun olduklarını göstermektedir. İshaki'nin öğrenciliğinde halkçı edebiyat ve düşüncelerini benimsemesi ve SR'lar ile temasa geçmesi sonucunda *Tanğcılar*'ın siyasi çizgisi oluşmuştur. Marksizm, enternasyonalizm gibi derin teorik unsurların reddedilmesi narodnik düşünceden etkilendiklerinin göstergesi olmakla birlikte Marksizm üzerine yoğunlaşmadıklarını da göstermektedir. Elimizde *Tanğcı* ekipte üyelerden herhangi birinin Marksizm üzerine düşüncelerini belirten, Marksizm üzerine okuma yaptıklarını gösteren bir metin bulunmamaktadır. Lakin açıktır ki *Tanğcılar*, Kazan Türkleri'nin ve Rusya'daki diğer azınlıkların durumunun farkında olarak sistem içerisinde köklü bir değişimin gerçekleşmesi için mücadele etmişlerdir. Bunun içindir ki devrimci bir perspektifle siyaset yürüterek hem Kazanlıları hem de diğer milletlerin eşitliği için taleplerde

Etik Beyan: Bu çalışmada etik beyanı gerektirecek herhangi bir uygulama kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 100'dür.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: A permission from an ethics committee is not needed for this study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 100%

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors

KAYNAKÇA

- Akış, A. (1979). Anılar (1885 - 1919, Anlatan: Ayaz İshaki). Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 295-305). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Çağatay, S. (1979). Muhammed Ayaz İshaki. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 255-294). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Çalışkan, Ü. (2016). Kadet Partisi'nde (Anayasal Demokrat Partisi) iki farklı millet ve milliyetçilik anlayışı, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 26(2), 133-153.
- Devlet, N. (2013). Rusya İmparatorluğunda değişimler. Nadir Devlet ve Nesrin Sarıahmetoğlu (ed.), *Rusya Tarihi* içinde (s.132-162). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Devletşin, T. (1979). Türklerin birliği ve hürriyeti uğrunda yorulmak bilmeyen savaşçı. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 23-34). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Hablemitoğlu, N. (1997). *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hosking, G. (2015). *Rusya ve Ruslar*. Kezban Acar (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İshaki, A. (1979). Gazetecilik işinde 25 yıl. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 226-252). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Kamalieva, A. (2009). *Romantik milliyetçi Ayaz İshaki*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kanlıdere, A. (2019). Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshaki. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, N. A. (1966). Kazan Türkleri'nin medeni uyanış devri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 24(3-4), 94-195.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Rami, S. (1979). Medrese hayatı. Tahir Çağatay ve Ali Akış (ed.), *Muhammed Ayaz İshaki hayatı ve faaliyeti (100. doğum yılı dolayısıyla)* içinde (s. 195-202). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Rorlich, A. A. (1984). *Komünist idaresinde Volga-Ural Müslümanları*. Ahmet E. Uysal (Çev.). Ankara: ODTÜ Asya-Afrika Araştırma Grubu Yayınları.
- Sarıahmetoğlu, N. (2013). Moskova Knezliğinin yükselişi. Nadir Devlet ve Nesrin Sarıahmetoğlu (ed.), *Rusya Tarihi* içinde (s. 65-97). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şimşir, S. (2009). *Dünden yarına Türkistan'da Türkler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. Taymas,
- A. B. (1986). *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Türkoğlu, İ. (2002). Kazan hanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 136-138.
- Türkyılmaz, S. (2014). Usul-i cedit Türkçe öğretim kitapları ve İsmail Gaspiralı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 47-78.
- Uydu Yücel, M. (2015). *Rusya tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Zenkovsky, S. (1971). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*. İzzet Kantemir (Çev.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.